

լեզու են ստեղծում և գրանդով սկսում իրենց քարոզությունը: Ոչ, Նրանք մի քանի տարի ձեռում են այդ ժողովուրդների մէջ, ուշադրութեամբ սովորում են ժողովրդի խօսած լեզուն և յետոյ տառեր յարմարեցնելով թարգմանում են Աւետարանը այդ խօսակցական լեզւին և սկսում են կարդալ ու քարոզել: Ուրիշ կերպ վարուել ոչ կարելի էր և ոչ էլ պէտք էր: Այսպէս արին նաև Ս. Մեսրոպ և Ս. Սահակ:

Ասենք թէ այն անգլիացի և ամերիկացի քարոզիչները օտար են այն վայրենի ժողովուրդների համար, իսկ Սահակ և Մեսրոպ իրենց ժողովրդի հարազատ զաւակներն էին: Այդ զէպքում օրինակ առնենք ալբանացիներին, ափսաղներին, չէչնեկերին և մեր բնակակից եղիպներին ուրոնք մինչև այժմ անգլի ժողովուրդ էին, և այժմ ալբուրեան հնարելով հիմք են դնում մայրենի լեզուով գրականութեան: Արդեօք նրանք հնարում են որեւէ արուեստական լեզու, թէ՞ գրում են ճիշտ այնպէս, ինչպէս իրենք են խօսում: Բնականաբար խօսակցական լեզուն են անց կացնում գրականութեան, որովհետև ուրիշ կերպ կարող չեն:

Գրաբարը իբրև արուեստական լեզու ընդունելը ենթակայական (subjectif) մտածողութիւն է: Մենք որ տարիներ շարունակ աշխատելով հազիւ կարողանում ենք սովորել գրաբարը և հիանում ենք միշտ նրա գեղեցկութեան, ճոխութեան ու պերճութեան վրայ, չենք կարողանում ըմբռնել թէ ինչպէս կարող էր նա լինել մի անգրագէտ հասարակ ժողովրդի խօսակցութեան լեզուն: Եւ այս անըմբռնելի երևոյթը բացատրելու համար մերթ ինչոնում ենք Բ. կամ Դ. զարում գաղութիւն ունեցած և յոյն, պարսիկ կամ ասորի տառերով եւ կամ զանիւլեան նշանագրերով գրուած հայալեզու գրականութիւն և մերթ ընդունում ենք որ այդ լեզուն երբէք խօսուած չի եղել, այլ հանճարեղ Մեսրոպի ու Սահակի ձեռքով շինուած արուեստական մի լեզու է եղել: Բայց ինչպէս որ անհիմն է ենթադրել նախամեսրոպեան որեւէ հայալեզու գրաւոր գրականութիւն, նոյնպէս և անտեղի է մտածել թէ գրաբարը Ե. զարում շինուած արուեստական մի լեզու է: Մի ամբողջ ժաշովուրդ և նրա զլխով անցած հա-

զարաւոր տարիների ժամանակը ահա սրանք են եղել հայերէն լեզուի հեղինակները. և այս հեղինակները անշուշտ աւելի հանճարեղ էին՝ քան իրենց ծնած հանճարեղ զաւակները:

Եթէ գրաբարը գեղեցկութեան, ճոխութեան ու պերճութեան, նոյնպէս եւ նրա դժուարութեան պատճառով մենք առաջնորդուինք մտածելու թէ նա մի արուեստական լեզու էր և ոչ խօսակցական, ուրեմն արուեստական պիտի լինին նաև հին յունարէնը, լատինարէնը, սանսկրիտը եւն. որոնք օակայն իրենց ժամանակին խօսակցական լեզուներ էին: Անօսակցական չպիտի լինէր նաև գերազանցապէս դժուար ու հանելուկային կազմութեամբ քարաբերէնը, որ սակայն այսօր անապատում քափառող կիսավայրերի արարի բերնումն է հնչում:

Գրաբարի արուեստական և ոչ-խօսակցական լեզու լինելու զաղափարը մերժելուց յետոյ, անցնենք խօսել այն մեղով կամ չափաւոր կարծիքի մասին, որով գրաբարը համարուած է ժողովրդական լեզուի կոկուած ու բարեփոխուած մի վիճակ, նրանք՝ որ հետեւում են այս կարծիքին, իբր օրինակ մէջ են բերում մեր արդի աշխարհաբարը, որ հիմնապէս մեր ժողովրդի խօսած լեզուն է, բայց գրագէտների ձեռքով կոկուած ու մշակուած:

Այս օրինակը հենց իրան է հերքում:

Ինչպէ՞ս կոկեցին մեր գրագէտները հայ ժողովրդական լեզուն (ռամկօրէնը), ինչպէ՞ս ստեղծեցին նրանից աշխարհաբար գրական լեզուն: Թէ արեւմտեան և թէ արեւելեան աշխարհաբարի հեղինակները առին ժողովրդական լեզուն այնպէս ինչպէս կար, ջնջեցին նրա միջից օտար (սովորաբար թուրքերէն) բառերը, զրին նրանց տեղ հայերէն հոմանիշները, իսկ աղաւաղեալ հայերէն բառերը փոխանակեցին գրաբարի ձեւերով: Օրինակի համար ժողովուրդը աւում էր՝

Սապունը փխ հոտ ունի

գրագէտները զարձրին՝

Օճառը վատ (կամ գէշ) հոտ ունի.

Ժողովուրդը զանազան բարբառներով աւում էր.

Երեւ. էս տունը բարցր ա

Պյ. աս տունը բարա է

Վն. էսա տուն պանցր ի

Ղրի. էս սօնը պէցիւր ա.

գրազէտնիրը վերցնելով գրաբարի ձեւերը կազմեցին՝

աշխ. Այս տունը բարձր է:

Քերականութիւնը, շարադասութիւնը և համաձայնութիւնը մնացին անփոփոխ: Բայց քանի որ լեզուի շինութիւնը նշանակում է հին ձեւերի վերանորոգում, հետեւաբար այս շինողական երեւոյթը տեղի կարող է ունենալ միմիայն այն պարագային, երբ լեզուի հնագոյն վիճակը յայտնի է: Իսկ երբ այդ հին ձեւերը յայտնի չեն գրական մնացորդներով, ուրիշ խօսքով չկան, գրագէտը ստիպուած է լսածը գրի առնել աւմենայն հաւատարմութեամբ: Ուրիշ կերպ ներթափանցանակութիւն է: Այսպէս արին և պիտի անէին բողոքական միսիոնարները վայրենիների լեզուով Աւետարանը թարգմանելու ժամանակ, այսպէս են անում նաև բոլոր անգիր ժողովուրդները՝ որոնք սկսում են իրենց համար զիր և գրականութիւն ստեղծել. Այսպէս արին նոյն իսկ մեր գրական լեզուի հնարիչները այն բառերի հանդէպ, որոնց հին ձեւը կամ չկար և կամ չգիտէին. օրինակ հենց, հերթ, ալարիլ, ալանի, աթար, սկիւշ, հարեւան, ազաւ, ատեն և այլ բազմաթիւ գաւառական բառեր: Մէ կամ նաև այն օտար բառերի հանդէպ, որոնց համապատասխան հին հայերէն ձեւը չկար ինչպէս նախուս, հարաւ, հալալ, մահտեսի եւայլն:

Արդ, Մեծորայի կամ Ռաբբին առաջ կա՞ր որեւէ գրական մնացորդ հայերէն լեզուով, կա՞ր նախնի դարերի հայերէնի վիճակը ներկայացնող որեւէ գրութիւն, որ պէսզի իմանային թէ ինչպէս է եղել այս ինչ կամ այն ինչ բառի հնագոյն հնչումը և ըստ այնմ բարեփոխէին կամ հոգիէին: Մենք գիտենք որ նախ քան Ս. զարը ոչ մի գրականութիւն չի եղած հայերէն լեզուով: Ուրեմն Սահակն ու Մեծորայը չէին կարող կոկել կամ յարգարիլ ժողովրդական հայերէն լեզուն և ուրիշ միջոց չուներին եթէ ոչ ճշտու գրի առնել այն ինչ որ լսում կամ իրենք խօսում էին:

Հակառակորդները իբր ապացոյց մէջ են բերում այսպիսի մի կէտ. եթէ, ասում են, գրաբարը Ս. դարի խօսակցական լեզուն էր, պէտք էր որ նոյն դարի բոլոր հեղինակների լեզուն էլ միատեսակ լինէր.

բայց ընդհակառակը մենք մեծ զանազանութիւն ենք տեսնում Աւետարանի, Եզնիկի, Եփեսոսի, Ագաթանգեղոսի, վերջապէս Ոսկեգարի զանազան հեղինակների լեզուի մէջ:

Թէ Ս. դարի հեղինակների լեզուի մէջ մեծ զանազանութիւններ կան, այդ ընդունում է ամէն ոք. և դրա համար էլ վերեւում Ոսկեգարեան հեղինակներին բաժանեցինք չորս դպրոցի (Եզնիկեան, Կիւրեղեան, Եփեսոսեան և Ագաթանգեղոսեան): Բայց այստեղ լեզու ասելով պէտք է չլիթիլ բառարանն ու քերականութիւնը ոճի հետ: Ս. դարի բոլոր հեղինակներն էլ՝ ինչ դպրոցի էլ պատկանին նրանք, միեւնոյն բառարանն ունին ու միեւնոյն քերականութիւնը. ամենամանշան տարբերութիւնն անգամ չկայ նրանց մէջ որեւէ բառի հնչման կամ գրութեան, որեւէ բառի հոլովման և որեւէ բայի խոնարհման մէջ: Չորս դպրոցների տարբերութիւնը կայանում է ոճի մէջ. մէկը պարզ ու հեշտ, միւսը զարգարուն ու ծաղկաւետ, միւսը յորդ ու առատ, չորրորդը ծանր ու մուծ: Բայց ոճը բոլորովին այլ հարց է. լեզուն հասարակաց է, ոճը հեղինակինն է. առաջինը ընդհանուր է, երկրորդը մասնաւոր: Ամէն մի հեղինակ նայած իր կրթութեան, ճաշակին, զգացմունքների նրբութեան, նայած նոյն իսկ րոպէի տրամադրութեան, ունենում է առանձին սեպհական ոճ: Բայց այդ չի նշանակում թէ նա դուրս է լեզուից. ոչ. նա հասարակութեան ստրուկն է ու մի քայլ անգամ չի կարող լեզուել լեզուի մէջ ընդունուած ձեւերից:

Այսպէս ուրեմն պիտի ընդունենք որ Ս. դարում առաջին անգամ գրի առնուած լեզուն, որ յետոյ դարձար անունն ստացաւ, նոյն ժամանակի ժողովրդական խօսակցական լեզուն էր և ժողովրդական ու գրական լեզուների տարբերութիւնը՝ որ այժմ սովորական երեւոյթ է ամէն տեղ, գոյութիւն չունէր այն ժամանակ մեր մէջ(*): Աւետարանի լեզուն հաւատարիմ պատկերն է այն ժամանակի խօսուած լեզուին, այնքան հաւատարիմ՝ որքան անգլիերէն Աստուածաշունչը հաւատարիմ ցուցումն է ԺՁ. և ԺԷ.

(*) Առառեան, Պատմ. Հայոց Նոր Գրականութեան, էջ 6-8:

դարերու մէջ խօսուած անգլերէնին^(*),
Երբեմն այս բանը երեւում է բաւական
յայտնի կերպով. Բուզանգը որ այնպիսի
փարթամ ու մթին ոճ ունեցող մի հեղինակ
է, տեղ տեղ, երբ առիթը ներկայանում է
խօսեցնելու, իր աշխարհիկ հերոսներին,
գնում է նրանց բերանը մի լեզու, որ շատ
հեռու է հեղինակի փարթամ լեզուից և
կրում է հասարակ ժողովրդական անտաշ
լեզուի ոճը^(**)։

Դնում ենք այստեղ այդպիսի չորս օ-
րինակ.

Պօսում է Արշակ Թագաւորը՝ երբ լսում
է թէ Վաղէս աքսորի է Ներսէսին.

Քարինք բազումք ի վերայ կայսերն և
ձեր ի բերելդ քարինք և մեր շատ կան ի
թափել զատամուռնս նորա ի տալն և ձեր
ի բերելդ. զմեր վատթարութիւնս յո՞ տա-
րայնք այդ այդք երայտեացդ ես դարձու-
ցանեմ (Բուզ. 107)։

Պօսում է Մուշեղ զօրավարը Պապի
առջև, թէ ինչո՞ւ բռնել է Ուռնայր Թա-
գաւորին, բայց չէ սպանել.

Զմի զընկերսն զամենեւեան ես կոտո-
րեցի. իսկ որ Թագս ունէին, նոքա իմ ըն-
կերք չէին, այլ քո. եկեացես, որպէս ես
զիման սպանի, դու զքոյսն այլ իմ յայր
Թագաւոր ոչ ձգեալ ձեռն երբէք որ Թագ
ունի և ոչ ձգեմ, և մի այլ ձգել լիցի. եթէ
կամիս սպանանի զիս, սպան. այլ ես եթէ
զայ ինձ ի ձեռն երբէք այր Թագաւոր, որ-
պէս եկն բազում անգամ, ես ոչ սպանա-
նեմ զայր Թագաւոր՝ որ զամ մի Թագ ու-
նի, եթէ ոք իս զիս սպանցէ (Բուզ. 203)։

Պօսում է Շապուհ Պարսից Թագաւոր,
երբ Դրաստամատ խնդրում է այցելել Ար-
շակին.

Խիստ են խնդրուածքդ, զոր խնդրե-
ցերդ. քի յաւուրց ժամանակաց յորմէ Թա-
գաւորութիւնս Պարսից կանգնեալ է, և
բերքն այն Անյուշ բերդ կոչեցեալ է, չիք
ոչ մարդ եղեալ է մարդկանէ որ իշխեցեալ
է յիշեցուցանեց Թագաւորաց զոր յայնմ
բերդի եդեալ զոք է Թագաւորաց, յիշելով
զայն մարդ՝ որ յայնմ բերդի զոք եղեալ
է, Թագ թէ զնա զայր Թագաւոր և և զիմ

ընկեր կապեալ եղեալ յայնմ բերդի զնա-
կառակորդն. քան մինչ աշխատ արարի
զմեզ և և դու աւագիկ զանձն ի մահ եդիր
և և յիշեցուցեր զԱնյուշն, որ ոչ էին լիալ
երբեք օրէնք Թագաւորութեանս Արեաց ի
սկզբանէ (Բուզ. էջ 211-2)։

Յանդիմանարար խօսում է Շապուհը
Վասակ Մամիկոնեանին և Վասակ քաջա-
բար պատասխանում.

— Աղուէս, դու էիր խանգարիչ՝ որ
այսչափ աշխատ աքաբեք զմեզ. դու ես
այն՝ որ կոտորեցեր զԱրիս այս չափ ամս.
և և զի՞ գործես, զմահ աղուեսու սպանից
զքեզ։

— Այժմ քա տեսեալ զիս անձամբս
փոքրիկ, ոչ առեր զչափ մեծութեան իմոյ.
զի ցայժմ ես քեզ առիւծ էի և և արդ աղ-
ուէս, Բայց մինչ ես Վասակն էի, ես ոկայ
էի. մի ոտնս ի միոյ լերին կայր և և միւս
ոտնս իմ ի միոյ լերին կայր. յորժամ յաջ
ոտնս յենուի, զաջ լեռան ընդ գետին տա-
նէի. յորժամ ի ձախ օտնն յենուի, զձախ
լեռան ընդ գետին տանէի։

— Աղէ տաւ ինձ գիտել, ո՞վ են լե-
րինքն այնոքիկ զորս դուն ընդ ունջ տա-
նէիր։
— Լերինքն երկուք, մի դու էիր, և
մի Թագաւորն Յունաց։ Այն մինչ տուեալ
էք ինձ Աստուծոյ, զքեզ ընդ գետին տա-
նէի և և զԹագաւորն Յունաց, մինչև օրհ-
նութիւն հօրն մերոյ Ներսէսի հանգուցեալ
էր ի վերայ մեր, և և Աստուծոյ զմեզ ի
ձեռանէ չէր թողեալ. մինչև և զնորա բանն
արարաք, և խրատ նորա եկաց առ մեզ և
զիտացաք տալ քեզ խրատ մինչև և մեզէն
աջօք բացօք անկաք ի խորխորատս Արդ
ղինչ և և կամիս, արա (Բուզ. 173)։

Այս բոլորի մէջ մենք ուրիշ բան չենք
տեսնում, եթէ ոչ միեւնոյն բառաբանը և
միեւնոյն քերականութիւնը՝ ինչ որ Ուկեւ
դարի բոլոր գրութեաններէ մէջ Տարբեր է
միայն ոճը, խօսելու եղանակը՝ որ ունի
յախառն և անհարթ ձև։

Մի փոքրիկ ժողովրդական հատուած
էլ գտնուում է նշանիկի մէջ. Մին ասէ՝ թէ
ի մերում գնեզ ծոփացալ զկող զործեաց
և զգոչիւնն հանապաղ մեք լսեմք ամենեք-
եան։ Եւ միւսն ասէ. զպայն իսկ իմ աջօք
տեսեալ է։

Բայց նոյն իսկ ինքը նշանիկը երբեմն,

(*) Conybeare, Մաքս, 1893, էջ 213-4.

(**) Գորագոյնեան, ձաւակ Ոսկեղէն Դպրեքնան,
էջ 43-51։

հակառակ իր մշակուած ու նուրբ ոճին, գործ է ածում ժողովրդական անմշակ ոճ. ինչպէս հետեւեալ հատուածում.

Ձի շունն որ շնայ, մինչդեռ իսկ ի գործ շնութեանն իցէ, եթէ ոք շուն կոչէ զնա մըստասանայ(°):

Այս բոլորը ցոյց են տալիս որ Ոսկե-գարում գրուած հայերէնը ճշտիւ ժողովրդի խօսակցական լեզուն էր:

ԺԸ. Գ Լ Ո Ւ Ք

Ե. ԴԱՐԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ԲԱՐԲԱՆԵՐԸ

Լեզուաբանութեան ներածութիւնից գիտենք որ լեզուն այն անհրաժեշտ միջոցն է՝ որ ստեղծել է մարդկային ընկերութիւնը իր անդամների միջև փոխադարձ հաղորդակցութիւն պահպանելու համար: Մրանից գուրս լեզուն գոյութեան իրաւունք չունի: Իրր այն՝ լեզուն պիտի լինի մի և միեւնոյն՝ ամէն ժի ընկերական խմբակցութեան համար, ապա թէ ոչ նա այլևս չի կարող ծառայել իբրև միջոց հաղորդակցութեան և հետեւաբար կը զրկուի իր գոյութեան իրաւունքից:

Բայց լեզուն իբրև մարդկային մտքի ստեղծագործութիւն, իբրև պատկեր նրա քաղաքակրթութեան զարգացման և իբրև արդիւնք մարդու ձայնական գործարանների գործունէութեան՝ չէր կարող մնալ քարացած վիճակում: Նա շարունակ պիտի փոփոխուէր՝ համաձայն բարբրէշլութեան օրէնքների:

Միևնոյն ժամանակ մարդկային հաղորդակցութեան միութիւնը բացարձակ չէ. ամէն մի համայնք իր ուրոյն կեանքն ունի, և այս ուրոյն կեանքը՝ միացած կլիմայական տարբեր պայմանների և ձայնական գործարանների տարբեր տիպի կազմութեան հետ՝ յառաջ է բերում մարդկային լեզուի մէջ տարբերութիւններ:

Առաջինները կազմում են լեզուի դասուց դար փոփոխուած կերպարանքները, երկրորդները ստեղծում են միևնոյն շերտանում գնացական բարբառներ:

Այս երկու երևոյթները անխուսափելի են ամէն մի լեզուի կեանքի մէջ:

Ոսկեգարեան հայերէնը մեր լեզուի կեանքի մէջ առաջին երևոյթի այն առաջին պատկերն է՝ որ աւանդել է մեզ պատմութիւնը, նրանից առաջ եղած պատկերները թէև գիտենք որ կան, ժայց մեզ անծանօթ են: Բայց միևնոյն ժամանակ, նոյն այդ Ոսկեգարի շրջանին պէտք է ընդունինք թէ կար նաև երկրորդ երևոյթը, այն է գնացական բարբառներ հայերէնի մէջ, որոնցից մէկը Քառայն բարձրացաւ գրած կանութեան, այն է ոսկեգարի հայերէնը:

Հայերէն բարբառների Ծ. գարում գոյութեան համար ունինք մի զօրեղ պատմական փաստ. դա Եղնիկի մի վկայութիւնն է:

Ստեղծով այն մասին թէ ոգի, հոգի, շունչ կամ քամի ըստ էութեան միևնոյնն են, Եղնիկը իբրև ապացոյց է բերում բառերի հիմնական նշանակութիւնը և ասում է. Սևի և դև ոգի, այլ ոգի չար... գործել պէտք է ի մեր լեզու՝ այս չար ասումը, որպէս ի խտրանաց հարցն մերոց առաջնոց ըստ սովորութեան ի մեզ կարգելոյ, այլ գիտեմք՝ եթէ այսն հողմ է և հողմի՝ ոգի, ըստ յառաջագոյն ասացելոյ: Պանդի յորժամ մեկ սահմք՝ թէ սիւք շնչէ, ստոնկայի սսնն՝ այս շնչէ:

Վերջին նախադասութիւնից երևում է՝ որ Եղնիկը խտրութիւն է գնում ստորնեայց հայերէնի և իր խօսած հայերէնի միջև: Եւ որովհետև Եղնիկը իբրև կողքացի պատկանում է հիւսիսային Հայաստանին, ուստի, ստորնեայց բառով պիտի հասկանանք հարաւային Հայաստանի ժողովուրդը, իսկ Եղնիկի շրջանը, այն է հիւսիսային Հայաստանը կարելի է կոչել վերին: Հայաստանի գաւառների յապիսի բաժանմունք և միևնոյն անուններով՝ յայտնի է մեզ նաև ուրիշ տեղից: Բիւզանդ. Դ. իգ. խօսելով Պարօնիկների արշաւանքի մասին՝ Մերուս ժանի կոտորէին գամենայն բնակիչս վերնազաւառացն հայոց. մինչդեռ թագաւորն Արշակ ի կողմանն ստորին գաւառացն յԱնգեղտանն էլ յուտեստ, զմիջնալխարհն քանդեալ բրեալ զօրքն Պարսից ապականէին: Անցողակի յիշենք որ Եղնիկի տուած բաժանմունքը համապատասխանում է մեր

(°) Mullet, Revue des Études Arméniennes.

արդի վիճակին. ինչ որ այնտեղ վերին է կոչուում, մեր այժմեան արևելեան կամ ռուսաֆայոց կոչուած բարբառն է, իսկ ինչ որ ստորին է կոչուում, մեր այժմեան արևմտեան կամ տանկաֆայոց կոչուած բարբառն է:

Բայց Նոյնիկի վկայութիւնը միայն բարբառների անուանակոչութիւնը չի տալիս, այլ նաեւ այդ բարբառների մէջ մի բառի գործածութեան տարբերութիւնը: Եւ այս քառն է այս, որ գործածական էր թէ վերին և թէ ստորին Հայաստանում, բայց վերին Հայաստանում գործածուում էր սատանայ նշանակութեամբ, իսկ ստորին Հայաստանում քամի նշանակութեամբ: Վերին Հայաստանում քամի նշանակութիւնը յայտնի էր և այդ պատճառով է որ Նոյնիկ հաստատուելու համար այդ նշանակութիւնը՝ որ ինքը բառի առաջին և հիմնական նշանակութիւնն է համարում, փոխելով ստորին Հայաստանում քամի նշանակութիւնը, որովհետեւ ստորին Հայաստանում քամի նշանակութիւնը էր սփռւած: Բայց այդ չի ստիպում մեզ անպատճառ ընդունել որ սփռւած գործածական էր ստորին Հայաստանում, որովհետեւ սփռւած բառը արեւելքի և արեւմուտքի փոխառութիւն է, աւելի հարաւային Հայաստանում գործածական եղած պիտի լինէր: Կատարուել է լեզուաբանական սովորական մի երեւոյթ, երբեք հոմանիշներից (այս և սփռւած) հնագոյնը տեղի է տուել նորի առաջ, բայց դեռ բոլորովին չի ջնջուել և պահուել է միայն ոգի կամ չար ոգի նշանակութեամբ:

Բարբառների գոյութիւնը Ե. Գարում կարելի է հաստատել նաեւ Ոսկեդարից մեզ հասած գրական գործերի լեզուական քնննութեամբ:

Ամեն մի անհատ՝ որ գրում է որեւէ ոչ մայրենի լեզուով կամ բարբառով, ինչքան էլ լաւ իմանայ այդ օտար լեզուն կամ բարբառը, այնուամենայնիւ իր մայրենի լեզուից կամ բարբառից որեւէ հետք կը թողնի: Երբ մի վանեցի գրում է գրական հայերէն, լինի դա արեւելեան թէ արեւմտեան բարբառով, անշուշտ մի քանի տեղ որոշեալ բառերի ը յօղը կուլ պիտի տայ: Երբ Հէօն իր Հայոց Պատմութեան մէջ (Ա. էջ 690) գրում է «Տիգրանից մօտ

էր ապրում», գրանով մատնում է իր Ղարաղլի լինելը (Ղարաղլի բարբառում մօտ նախադրութիւնը վերցնում է բացառական խնդիր, մինչդեռ մեր միւս բոլոր բարբառներում սեռական-տրական խնդիր): Կամ երբ Մանանդեանը իր հրատարակած Նոյնիսի մէջ (Մարտի 1903, էջ 5, ծանոթ.), գրում է պիտի լինիր, փոխանակ պիտի լինէր, գրանով մատնում է թէ խօսում է Կարնոյ բարբառը: Նոյն երեւոյթը տեղի պիտի ունենար անշուշտ նաեւ Ոսկեդարում:

Բայց գոթախոսութիւնն այն է որ մենք չգիտենք և չենք էլ կարող իմանալ Ոսկեդարի պաշտօնական կամ կենտրոնական գրական լեզուն իր անխառն ձևի տակ, որպէսզի իւրաքանչիւր հեղինակի շեղումները բռնէինք: Զգտենք նոյն իսկ շատ երկերի հեղինակների անունը, որ մնաց իմանալ նրանց որոտեղացի լինելը, որպէսզի գտնէ այդ միջոցով իմանայինք բարբառների որոշ յատկութիւնները:

Սակայն կարելի է, առանց այս նախապայմանների, քննել Ոսկեդարի հայերէնը ինք իր մէջ և եղած տարբերութիւններից եզրակացութիւններ հանել:

Այս մասին մի տոկալի մանրազնին աշխատանք է կատարել Նորայր Բիւզանդացին, որ թէեւ բոլորովին այլ նպատակով՝ կարդացել ու բառաքաղել է ամբողջ Ոսկեդարեան հայ գրականութիւնը և գտել այնտեղ 624 բառ, ոճ, ասացուած կամ դարձուած, որ յատուկ են Կորինին, Ագաթանգեղոսի, Փաւստոսի, Մակարայեցուց գրքին ու Նիթաղին, բայց չկան միւս Ոսկեդարեան գրուածների մէջ:

Գաղափար տալու համար այս աշխատութեան մասին գնենք նրանից երեք օրինակ.

1. Մէկի անունը տալու համար Ոսկեդարեան հեղինակները սովորաբար առում են ձորում կոչէին, որում անուն կոչէր, որ կոչէր, որում անուն, որում անուն կոչէինք. բայց Կորին և իր խումբը սիրում է գործածել ձորայ անունն ճշմարտէր. այսպէս գործածուած է 11 անգամ, իսկ մնացեալ մատենագրութեան մէջ ոչ բնաւ:

2. Իբրեւ մակրայից յետոյ սովորաբար գործածուում է որեւէ զիմաւոր բայ. ինչպէս՝ իբրեւ ետես, իբրեւ լուսու եւ. Կոր-

իրենի խումբը սիրում է գործածել իրեն մակա-
բայից յետոյ անցնել զերբայ. այսպէս
գտնում ենք՝ իրեն ի վերայ հասնել, իրեն
կարգեալ, իրեն հայեցեալ, իրեն զգաց-
եալ, իրեն տեսեալ, իրեն լուեալ, զոր
իրեն լուեալ, իրեն գիտացեալ, ընդամենը
Յ անգամ, իսկ մնացեալ մատենագրութեան
մէջ է ոչ մի անգամ:

3. Նուազ «գինու մեծ բաժակ» բառը
գործածուած է Կորինթի խմբի մէջ 6 ան-
անգամ. բայց ոչ մի անգամ չկայ մնացեալ
Ոսկեգարեան վրականութեան մէջ:

Այս առանձնյառկութիւններից նո-
րայրը այն եզրակացութիւնն է դուրս բե-
րում, որ Կորինթ, Ագաթանգեղոս, Բիւ-
զանդ, Մակարայեցի ու Եւթաղ միեւնոյն
անձի գործերն են, առաջինը ինքնագիր,
միւսները թարգմանական. և այդ անձն է
Կորինթը:

Ինչ վերաբերում է ոճերի, դարձ-
ուածների, զանազան ասութեանց, բառերի
այս կամ այն ձևով դասաւորութեան, կամ
ուրիշ այս կարգի արտայայտութեանց, Նո-
րայրի եզրակացութիւնը կարող է ճիշտ լի-
նել: Բայց ինչ վերաբերում է քերական-
ական ձևերի, մասնիկների, բառերի եւ
մանաւանդ արմատական բառերի գործա-
ծութեան, եզրակացութիւնը քաջարձակա-
պէս սխալ է: Անկարելի բան է ընդունել
որ որինակ նուազ զբաժակը, ասորւոյն
գերակատունն բառերը, կամ անի յոգնա-
կերտ մասնիկը (աւագանի, կանանի, աղա-
տանի, գլխանի ևն.), որոնք միայն Կոր-
ինթի խմբում են պատահում, յատուկ լի-
նէին միայն Կորինթի անձին: Քերականու-
թիւն և բառարան մասնաւոր անհատի գործ
կամ յեպականութիւն չեն: Դրանք յա-
տուկ պէտք է եղած լինին մի որոշ բար-
բառի, որ խօսում էին Կորինթ, Ագա-
թանգեղոս, Բիւզանդը և Մակարայեցուց
զբքի և Եւթաղի թարգմանիչը կամ թարգ-
մանիչները:

Այս տեսակէտով մտտենալով խնդրին,
Նորայրի. կազմած աշխատութիւնը կարող
է ուրեմն ծառայել միզ՝ երևան հանելու
համար վերոյիշեալ բարբառի առանձնա-
յատկութիւնները:

Ինչպէս վերեւում ասացինք, Նորայրի
հաւաքած յատկաբանութիւնները 624 հատ
են: Այս թուից մի մասը բոլորովին ի դուր
է գրուած, որովհետեւ

1. Իրեն պատմական բառեր անշուշտ
գտնուելու էին միայն Կորինթի խմբի մէջ
և ոչ ուրիշ տեղերէլ. ինչ. Այրարատեան,
Նոր քաղաք (Վաղարշապատ), Մագիսաղ
Մաղխագութեան տուն, Հայոց մեծաց ևն:

2. Թէև ցանցաւ, բայց գործածուած
են միւս մատենագրութեանց մէջ և այդ-
քանը բաւական է որ Կորինթի խմբին յա-
տուկ ձև չհամարուին. ինչ. Նժդեց, դեռ
պահ ևն:

3. Հազուադիւր են նաև Կորինթի
խմբում և տարօրինակ չէ որ ուրիշ տեղ
գտնուած չլինին. ինչ. Թանձրախուն,
մեծաւ լրջմտութեամբ անշուրհ առնել:

4. Բոլորովին սովորական բառեր են
և կարիք չկայ բնաւ իրեն այս կամ այն
հեղինակի յատկաբանութիւն յիշելու. ինչ.
Յունաց և Հռոմոց աշխարհն, երանելին
Ղուկաս ևն:

5. Մանօթ են ուրիշ հեղինակներից,
բայց Նորայր աչքից փախցրել է. օր. յանա
գիման լինել թագաւորին ճերկայանալ
ոճի համար տալիս է 12 օրինակ և ոչ մի
օրինակ միւս մատենագիրներից. բայց
համար. յանգիման եղեւ արքային ՍԻՐ.
Փայսեր ևս քեզ պարտ է յանգիման լինել,
ԳԾ. Վերջապէս մենք դուրս պէտք է հա-
նենք այն դարձուածները, որոնք թէև
կարող են համարուիլ որոշ հեղինակի նա-
խադրած ձև և ըստ այսմ օգտակար լինել
Նորայրի մտադրած նպատակին, բայց ան-
կարելի է վերագրել որոշ բարբառի առանձ-
նայատկութեան, որովհետեւ ընդհանուր
հայերէն են. այսպէս. զօրս զօրութեան
իւրոյ, բուն գունդն, ինքն իսկ թագաւորն,
մանկիկ մի փոքրիկ ևն:

Կատարելով այս դտումը և գուրդ հա-
նելով Նորայրի աշխատութիւնից վերոյիշ-
եալ հինգ կարգի ասութիւնները, մենք
իրեն Կորինթի բարբառին առանձնյառկ
ձևեր գնում ենք հետեւեալները.

Ա. Բարդ կամ ամանց ձևեր

Արուեստարստել, անարգամեծար, արու-
քելակից, ամենափրկիչ, յուսակից, հայ-
րաբարոյ, փառաբանիչ, աստուածակարգ,
գելարան, դիւրահաւ (հեշտ), ասնախմբիչ,
ինքնատես (ականատես), կենդանատուր
(կենսատու), մենակուի (մենամարտող),
տեղապահ, ըստանձնեւ գերեւ (փխ. առա-

նույն՝ բառնալ ըստ անձին), միահաղոյն (այլք՝ միանգամայն), միասնական տոնաբանիք (սեղանակիք), անպիտոյ (չպիտոյ), վկայաբան կամ մարտիրոսարան (մատուոն), ձեռնադրեալ, աստուածակերպ, դասադաս, վերնադասառք (վերին կողմանք կամ աշխարհք), միջնաբերդ, յառաջու (յառաջագոյն), կուսաստան (կուսանոց), առիւծաբաք (իրբն առիւծ)։ — Հանապաղ բառով բարձրէր հանապաղատարած, հանապաղաբուխ, հանապաղախօս, — հանապաղակիթ, հանապաղատես, — միւսներն ունին մշտնջենաքուխ, մշտակիր, միայն մէկ անգամ կայ հանապաղատուա։

— բարեացապարտ, չարեացապարտ
— աշխարհակիր, անուանակիր, խաչակիր
— նախափկայ, նախածանօթ (յառաջածաւ)
— զօրանիւտ, թագաւորանիւտ [նօթ,
— երկնաշու, ամպշու, նուաշու (միւսները չուտով ոչ մի բարդ չունին)։

Բ. ՈՆԵՐ ԵՆ ԱՍԱՅՈՒԼԾՆԵՐ

1. որոյ անունն ձանաչէր
2. փոյթ ի վերայ ունել զմանալ
3. տեսուչ եպիսկոպոս
4. ի ժամադիր կողման հասանել
5. թողուլ վերակացու (ետեղապահ, տեւալ, պահապան են.) փխ. կացուցանել
6. որուն անուն . . . փխ. որում անուն էր
7. զայն երեւել (երեւան եկաւ, յայտնուեց)
8. ի հանգիստ փոխել (թաղել նահատակը)
9. աստուածեղէն կրօն (աստուածապաշտութիւն)
10. ծածուկ լուսաւորութիւն (զազտնի խորհուրդ)
11. կոյսու կոյսա փխ. կողման կողման
12. խոտանարակ լինել (խոտ ճարակել կամ տանել)
13. տեսանել ի բացէ (այլք ի բացուստ, ի հեռուստ, ի հեռաստանէ)
14. Գինի կամ բաժակ ի մատուն (փխ. ի ձեռն)
15. Ուխտ քահանայութեան (կղերականք)
16. յայնժամ դեռ ես
17. երևոյթ տեսիլ (տեսիլ ծանականաց)
18. հրովարտակ առնել կամ տալ (հրովարտակ առաքել)
19. փոխանակել կամ փոխանակ տալ դանձինս (տաք փամ մասածը զածն վասն)
20. ի նոց ժամանակաց հետէ

21. Ձեռն ի ձեռն (վաղվաղակի)
22. բովանդակել զունդ կամ զօրք (չաւածողով լինել)
23. զօրածողով է (այլք զօրածողով լինի)
24. զօրահաղալ առնել (զօրքի մի մասը ոռոգարկել)
25. ի հարկի կացուցանել (զինեմ ընդ հարկաւ, հարկատու առնեմ են.)

Գ. ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

1. կղեր (կղերական, կղերիկոս)
2. տարուշան (կրակատուն)
3. նուագ (բաժակ)
4. գումարտակ (գունդ զօրաց)
5. դղեակ (բերդ, ամրոց)

Դ. ԱՅԼԻՄԱՍ ԲԱՌԵՐ

1. հայրենիք (հայր նշանակութեամբ գործածուած)
2. քնակութիւն (սեփականութիւն)
3. միամտութիւն (հաւատարմութիւն)
4. թափէր (նշ. յափշտակել, խեղ ըստ այլոց՝ յեռ առնուր զյափշտակեալն)
5. զանգան (աննման)
6. զգալ, զգես, տեղեկանալ, իսկ ըստ այլոց զնկատել, զգալ
7. ի բարձուէ (ի բարձրութենէ)

Ե. ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ

1. Իբրեւ մակբայից յետոյ գործածուում է անցեալ դերբայ փոխանակ դիմաւոր բայի . ինչ . իբրեւ հասեալ փխ. իբրեւ եկաւ Փոխանակ դիմաւորի անցեալ դերբայի գործածութեամբ ալ օրինակներ ետ կան։
2. Անի յաջակերտ մասերիով կաղաւթած բառեր . ինչ . աւագանի, կանանի, աղատանի, գլխանի, զործածուած ընդամենը 39 անգամ, Մնացեալ ամբողջ գրած կանութեան մէջ մէկ անգամ հասանի 5 մէկ անգամ ընկերանի։
3. Ուրիմ մասերիով բառերից բարձուած ձեւեր . ինչ . յաջութիւնական, արդարութիւնաբեր, արքայութիւնաբեր, օծութիւնընկալ, օրհնութիւնաբեր, միթիմալութիւնաբեր, յարութիւնագործ, նեղութիւնակիր, փոքրութիւնագործ, քաւութիւնաբեր, ամուսնութիւնընկալ, օրհնութիւնընկալու . իկայսի կաղաւթեամբ քաւեր չկան Մնացեալ հեղինակների մաս, քայի երբ

կու բառից՝ իմաստութիւնախնդիր և փըրկութենական, երկուսն էլ ձեռագրական սխալ են թւում:

4. Ինքնին թագաւորն, իշխանն փխ. ինքն թագաւորն . . .

5. Յայնց պատճառանաց (յայս պատճառաւ):

Այս հինգ կարգի առանձնայատկութեանց մի մասը կարող է նոյնպէս կեղծ կամ պատահական լինել (դատելով խնդիրը միայն բարբառային տեսակետով): Այսպէս մենք գիտենք որ հայերէնը բարդութեանց մէջ բաւական ազատ է, ուստի կարող է պատահել որ Կորինս անձնագիր բարդ բառերի սիրող լինէր և այդպիսի բարդ ձևեր կերտելով իր գրուածքը զարգարէր: Այսպէս են օրինակ՝ աստուածակարգ, հայրաբարոյ, անարգամեծար ևն: Բայց ուր որ մի սկզբունք կայ, կարելի է այնտեղ բարբառային առանձնայատկութիւն տեսնել. այսպէս ըստ Նորայրի Ոսկեգարի մէջ շուրառով բարդութիւններ չկան և միայն Կորինի խումբն է որ ունի այսպիսի բառեր (երկնաշու, ամպաշու, նաւաշու): Արդ այս բառերը կարող են այդ բարբառին յատուկ լինել: Միւս կարգերի առանձնայատկութիւնները, ինչպէս վերևումն էլ նկատեցինք, աւելի ուժեղ են և անշուշտ, ինչպէս արմատական բառերը, ցոյց են տալիս առանձին բարբառ:

Ենթադրելով թէ մեր պատճառաբանութիւնները քառական զօրեղ են և ընդգուցնելով Կորինի լեզուն իրեն Ծ. դարի առանձին բարբառ, մենք կարող ենք այժմ քննել թէ Հայաստանի որ շրջանին յատուկ էր այդ բարբառը: Անշուշտ եթէ իմանալինք թէ Կորինը որտեղացի է, խնդիրը զճշտած կը լինէր: Բայց այդ քանի յայտնի չէ. որովհետեւ հիշած թէ այն կարծիքը կամ ենթադրութիւնը, թէ Կորինը վրահայ կամ Նոյն իսկ վրացի էր: Բայց յայտնի է որ Կորինը Այրարատեան նահանգից չէր: Ուրովհետեւ եթէ գիտենք որ Նզնիկը այս նահանգից էր, փսկ Կորինի լեզուն Նզնիկի լեզուից տարբեր է, ուրեմն և Կորինը չի կարող լինել Այրարատից: Նմանապէս Կորինը Տարօնի շրջանից էլ չի կարող լինել, Որովհետեւ Մեարոյը՝ որ Տարօնի շրջանից է, Կորինից տարբեր լեզու ունի Առական գրքում: Մնում են Հայաստանի արևելա

կան և արեւմտեան նահանգները. առաջինը Պարսկաստանի սահմանակից, Փրկորդը յունաց սահմանակից: Այս երկուսից ջնտրելի է անշուշտ առաջինը, ինչպէս ցոյց են տալիս Կորինի լեզուի առանձնայատկութիւնները մի քանիսը. այսպէս 1. Ատրուշան, Նուագ, գումարտակ գուռ պարսկական փոխառութեանց գործածութիւնը: 2. Պարսկական անի յոգնակերտ մասնիկով կազմուած բառերի յաճախութիւնը: 3. Անցեալ դերբայի յաճախակի գործածութիւնը գիմաւոր բայի փոխարէն, ինչ որ Նոյնպէս պարսկերէնի մէջ ընդունուած ձև է:

Երևան բերելով Ծ. դարի մի բարբառային է արեւելեան Հայաստանի բարբառը, մենք կարող ենք այժմ ընդհանրապէս նամատարութեան գնել այդ բարբառը միայն երբ և յատկապէս Նզնիկի, այն է դուռ Այրարատեան բարբառի հետ և կշռել նշումն էական տարբերութիւնը:

Լեզուաբանութեան Ներածութիւնից յայտնի է որ մարդկային լեզուները բաժանուած են զանազան լեզուախմբերի, որոնց ստորաբաժանումներն են հելլ, լեզու, բարբառ և ենթաբարբառ: Բացի առաջինից, որ մի օրից յառաջացող բոլոր լեզուների ընդհանուր գումարն է ներկայացնում, ոչ մի տեղ որոշ սահման չկայ: Զգիտենք և չի էլ կարելի իմանալ թէ ինչն է կազմում իրական սահմանը երկու հիւղերի միջև, կամ աւելի խոր գնալով՝ ուր է սկսում լեզուն, ուր բարբառը և ուր ենթաբարբառը: Ոչ միայն ամէն ինչ՝ յարաբերական է, այլ և պայմանական ու պատահական: Դրա համար է որ շատ անգամ գիտունները տարբեր տարբեր խառնուրդների են հետևում: Մի ժամանակ հնդկականաց, և իրանական լեզուները՝ անարբեր հիւղեր էին հաշուում, այժմ միասին կազմում են արիական խումբը: Այսօր էլ Բալթիկ-սլավական լեզուաճիւղը շատերի համար կազմում է երկու առանձին հիւղ, Բալթիկ եւ Սլավական: Աւելի վառ են աւելի փոքր ստորաբաժանումները:

(Եւր.)

ՊՐՈՓ. Հ. ԱՃԱՌՈՒԱՆ